

POLGÁR ANIKÓ

Rebbenő tollruha, rügyre váró ujjak

MÍTOSZ ÉS NŐI ÖNKIFEJEZÉS LESZNAI ANNA MELUZINA-VERSEIBEN

A női irodalom rejtett, felszínre hozandó hagyományát, illetve az elfeledett női nyelvet, melyhez újra vissza kellene találni, metaforikusan a felszín alatt alig hallhatóan csörgedező, mégis felszabadító energiákat hordozó bűvópatakhhoz hasonlíthatjuk.¹ Hélène Cixous esszéjében az elhallgattatott női kultúra félelmetes erejének megjelenítőjévé egy mitológiai alak, az őt néző férfiakat halálra dermesztő Medúza vált.² Luce Irigaray is a görög mitológiából indult ki a női leszármazástól való elszakadás tárgyalásakor: Hesztia a házi tűzhely őrzőjeként a nőnek a saját identitásához és leszármazásához való hűségét is védte, ám Hesztia elhanyagolásával áttértünk a férfi istenek tiszteletére.³

Lesznai Anna műveiben a költészet mitikus rétegeinek felmutatása a női identitás kifejezési módjaival szorosan összefonódik. A mítosz (Alicia Ostriker definíciójából kiindulva) egyrészt az oktatás, a tekintélyek által közvetített magaskultúra része, másrészt viszont lényegét tekintve intim dolog, az álmok, az elfojtott vágyak terepe, minden olyasmie, ami a racionális gondolkodástól idegen.⁴ Lesznai költészetében a mitikus elemek nem didaktikusak, nem a műveltség fitogtatását szolgálják, hanem az önkivetülés és az önfelfedezés terepei; annak a reprezentációi, hogy egy nő valami istenit vagy démonit, illetve valami mágikusat fedez fel magában. Lesznai önkivetülésének legjellegzetesebb kifejeződése az egész életművet átfogó, egyszerre mesei és mitikus Meluzina-alak, írásom központi tárgya.

Mítosz, nőiség, exterritorialitás

Lesznai Anna „a különféle kreatív tevékenységek, egyszersmind a különféle intellektuális körorök, mozgalmak közti átjárás jellegzetes képviselője”:⁵ képzőművész, iparművész, költő és prózaíró. Versei már a Nyugat első számában megjelentek, s 1939-es amerikai emigrációjáig ez a folyóirat volt legfontosabb publikációs orgánuma.⁶ Költészetében, akárcsak meséiben

¹ Menyhért Anna a XX. századi női írók kapcsán beszél „rejtett és rejtőző, de bűvópatak módjára létező hagyomány”-ról. Menyhért Anna, *Női irodalmi hagyomány*, Budapest, Napvilág, 2013, 20.

² Hélène Cixous, *The Laugh of the Medusa*, translated by Keith Cohen and Paula Cohen, *Signs* 1 (1976/4), 875–893.

³ Luce Irigaray, *A nők genealógiájának semmibevétele*, ford. Kádár Judit = *Sétáló agyak. Kortárs feminista diskurzus*, szerk. Drozdik Orsolya, Budapest, Kijarat, 1998, 51–59.

⁴ Alicia Ostriker, *The Thieves of Language: Women Poets and Revisionist Mythmaking*, *Signs* 8 (1982/1), 72.

⁵ Borgos Anna, *Portrék a Másikról. Alkotónők és alkotótársak a múlt századelőn*, Budapest, Noran, 2007, 105.

⁶ Borgos Anna – Szilágyi Judit, *Nőírók és író nők. Irodalmi és női szerepek a Nyugatban*, Budapest, Noran, 2011, 81.

vagy az életműve foglalatának tekinthető nagyregényében a „»női« – empátikus léleklátás” kombinálódik az analizáló hajlammal.⁷ Az intellektuális vagy a munkanaplóhoz közelítő feljegyzései (melyekből egy válogatás jelent meg nyomtatásban⁸) egy nyitott és konvencióktól mentes személyiséget mutatnak, aki ugyanakkor filozófiai és politikai tekintetben is éleslátó, s a logikus ok-okozati összefüggések keresője.⁹ Lírája szerelem- és gyermekközpontú, s bár ebben kritikussai gyakran az ösztönösséget, a „teremni, szülni, szaporodni vágyó Asszonyiság, a mindenre vágyó Asszonyiság, az ős-Asszonyiság, az ős-Anya”¹⁰ megnyilvánulását látják, ez nem a reflektálatlanság jele, hanem egy „filozófiailag igen erősen megalapozott hozzáállás eredménye”.¹¹ A magyar szecesszió programjával párhuzamosan Lesznai is „tüllépve a nemzeti érdeklődésen a formaalkotó ösztönök mögött valamiféle misztikus őserőt keresett”.¹²

Költészetében fontosak a középkori európai és a keleti, orientális jegyek, ezek mögül azonban előtűnnek az antik mitológia elemei is. A verseiből kirajzolódó nőalakokban, egymásba csúszva vagy elkülönülve, felismerhető a nagy istennő három alakja (a leány: a παῖς, a női kiteljesedés: a τελεία és az özvegyiség: a χήρα állapota), mely Kerényi Károly szerint a női lét egészét átfogja.¹³ Kerényi Perszephoné és Démétér lényegi összetartozásáról, a világanya egyik hellén formájának hármasságot beszél. Az ősi Árkádiában Hérát is három alakban ismerték: az istennő mint Hébének, az ifjúság istennőjének anyja „még mindig magában hordja Hébéiségét”, ha megfürdik a Kanathosz forrásában, újra meg újra visszanyeri lányságát, Héra Khéraként viszont „olyan vonásokat ölt magára, amelyek a gyászoló s haragvó Démétérre emlékeztetnek”.¹⁴ Lesznainál a legfontosabb az asszonyi kibontakozás, a τελεία ideje, a termékenység, az anyaság áldott állapota, ugyanakkor az elvesztett lányság, illetve a fájdalom és megrablottság özvegyi érzése, valamint az egyes aspektusok egymásba csúszása is felmerül a verseiben.

A mítosz Lesznainál a gyermekkor mint idealizált őállapot vagy a kulturális marginalizálódás megragadásnak eszköze is. Szülőfaluja, a Trianon után Csehszlovákiához került Körtvélyes,¹⁵ ahová a két világháború között még hazajárt Bécsből, illetve Magyarországról, s ahol 1939 után nem járt többé, az időbeli és térbeli távolság révén is egyre inkább mitizálódik. A kizártság, a kirekesztettség érzése azonban, melyet Lesznai költészetében Meluzina miti-

⁷ Kőbányai János, *Utószó. Az eltűnt „Egész” nyomában. Kezdetben volt a kert = Lesznai Anna, Kezdetben volt a kert*, II. kötet, Budapest, Múlt és Jövő, 2015, 649.

⁸ Lesznai Anna, *Sorsával tetováltan önmaga. Válogatás Lesznai Anna naplójegyzeteiből*, szerk. Török Petra, Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum, 2010.

⁹ Török Petra, „Mindenképpen úgy érzem, ez lenne a fő könyv”. *Lesznai Anna naplójegyzeteiről = Lesznai, Sorsával tetováltan önmaga, i. m.*, 8–9.

¹⁰ Fülep Lajos, *Lesznai Anna lírája. Az „Eltévedt litániák” alkalmából*, Nyugat 16 (1923/17–18.) <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00343/10421.htm> (Letöltve: 2017. május 12.)

¹¹ Földes Györgyi, „Hogy engem lássál nézd meg kedves a kerted”. *A női én és a metafizikai én Lesznai Anna lírájában = Nő, tükrök, írás. Értelmezések a 20. század első felének női irodalmából*, szerk. Varga Virág, Zsávolya Zoltán, Budapest, Ráció, 2009, 348.

¹² Az idézett rész Török Petra monográfiájában Lechner Ödön és Lesznai Anna népművészet-felfogása kapcsán hangzik el. Török Petra, *Formába kerekedett világ. Lesznai Anna művészete és hagyatéka a hatvani Hatvani Lajos Múzeumban*, Hatvan, HLM, 2001, 20.

¹³ Kerényi Károly, *Prótagonos Koré = Homérosi himnuszok*, Budapest, Officina, 1941, 32.

¹⁴ Kerényi, *i. m.*, 32.

¹⁵ Ma Nižný Hrušov, Szlovákia.

kus alakja fejez ki a leghatározottabban, nemcsak idő és tér tekintetében érvényesül, sokkal több aspektust magába foglal. Egy naplójegyzetében így foglalta össze ennek a meluzinai idegenségérzetnek a különböző rétegeit:

„Hihetetlenül érzem életem exterritorialitását. Idegen mint magyar és zsidó, idegen országban élő, családban a mai család örvényvöltának tudatával, teljes osztálybeli elhagyottságban, anyagilag nevelésileg az »uralkodó«, asszonyi és emberi voltommal az »elnyomott« osztályhoz tartozóan, egy körülményei és büntudata által »gazdaságából lelkileg kivándorolt« gazdag, 40 évvel csudásképpen elmulasztott fiatalságát élni vágyó és ezt csudásképpen meg is élő vén fiatal, hivatásából asszonyi és idegi lénye, asszonyirányából művész és férfias lénye által kidobott, 3 társadalmilag élénken elhatárolt baráti körben élő, a mai hitetlenségéből hittel – hit felé vándorolva, még emberi mivoltában is idegen Meluzina, a kultúra mai etikai, tegnapi ismeretelméleti, technikai és (hamisan esztétikai? mi ez) vonalából idegen magikus ember...”¹⁶

Meluzina a kirekesztettség különféle fokozatait, módozatait jelenti, ugyanakkor az „önmagunkkal való teljes azonosság hiányát és lehetetlenségét” is jelzi.¹⁷

A mitizálódó és mítoszalapú Meluzina-mese

Lesznai Anna számára a mese, akárcsak a költészet, önkifejezési mód: „Meséimet láttam, álmodtam és elmondtam –, mikor valakinek magyarázni akartam azt, ami történt velem és bennem.”¹⁸ A mesék „Lesznai mese- és viláértelmezésének modelljét ismétlik”, általában egy „korlátozott állapot a mesék kiindulópontja”, a történet pedig „a büntetés, korlátozás megszüntetésére irányuló erőfeszítés”.¹⁹

Költészetének is meghatározó eleme a mesevilág, verseiben megidéz egy-egy mesehősnőt (pl. Meluzinát vagy Sehrezádét), a mesék és versek világa között vannak átfedések. A sokrétű és bonyolult metaforikával dolgozó művekben a mesei létmód nem mindig választható szét a mítosztól. Mese és mítosz Kerényi elmélete szerint anyaga vagy formája alapján nem is különböztethető meg egymástól, csupán az elbeszélte történettel szemben felvett magatartásban van eltérés: „ha az élet fenntartás nélkül beleömlik az áthagyományozott anyagba”, akkor mítoszlól beszélhetünk, ha viszont a történet „elbeszélésre és odahallgatására, majd pusztán olvasássá” zsugorodik, anélkül, hogy az anyag szempontjából változna valami, akkor meséről van szó.²⁰ Lesznainál ebben az értelemben a mesékből átvett motívumok is mitizálódnak, hiszen verseiben azt mutatja fel, ahogy a történetek az élet alapvető élményformáivá válnak. A mesei és mitikus látásmód Lesznai képzőművészeti alkotásaiban is szétválaszthatatlan: Szabadi Judit szerint meseillusztrációi a környezet varázslatosságára „fondorlatos egyszerűséggel” nyitják rá a gyerekek szemét, s a környezetet valósággal mítosszá emelik,²¹ epikus festményein pedig „isten, ember, állat, fű és fa a maga helyére, egy meselép-

¹⁶ Lesznai, *Sorsával tetováltan önmaga*, i. m., 282.

¹⁷ Szilágyi Judit – Török Petra (szerk.), *Lesznai Anna. Morzsái az eltörött világalácsnak*, Hatvan, Hatvan Város Önkormányzata, 2014, 50.

¹⁸ Lesznai Anna, *A szerelem meséskönyve = Uő, Idődízítés. Mesék és rajzok*, szerk. Szilágyi Judit, Budapest, PIM – Hatvany Lajos Múzeum – Nemzeti Tankönyvkiadó, 2007, 5.

¹⁹ Szilágyi Judit, „Idődízítés” – *Lesznai Anna meséi = Idődízítés*, i. m., 152.

²⁰ Kerényi, *Mi a mitológia? = Homérosi himnuszok*, Budapest, Officina, 1939, 20–21.

²¹ Szabadi Judit, *Lesznai Anna, a festő és az iparművész = Lesznai-Képeskönyv. Lesznai Anna írásai, képei és hímezései*, összeállította Gergely Tibor, Budapest, Corvina, 1978, 92.

tékú mítosz rendszerébe kerül”.²² Lesznai a körtvélyesi kertet nemcsak mesekertként, édenkertként, hanem Árkádiaként is látta.²³

Meluzinának, Lesznai egyik jellegzetes alteregójának a mitikusságát az is erősíti, hogy a történet háttérében a görög mitológiából eredeztethető motívumok vannak. Meluzina a sokak által férfiközpontúnak tartott középkor energikus és aktív nőalakja. Jacques le Goff mutat rá arra, hogy az antik mitológiából Erósz és Psziché, Zeusz és Szemelé, valamint Numa és Egeria történetében találunk párhuzamokat Meluzina meséjéhez.²⁴ A középkori szövegek tanulsága szerint a tündérek az antik Párkák leszármazottai (francia nevük, a *fées* a latin *fatae*-ből származik),²⁵ ebből adódóan meghatározó szerepük van az emberi (s főleg a férfi)sors alakulása szempontjából. Meluzina az antik tradíciónak, s főként Ovidius *Metamorphoses*-ének tükrében egy kiváló nemzetséget megalapozó félistennőre hasonlít,²⁶ akinek a Camoenákhoz hasonlóan jósfunkciója is van.²⁷

Meluzina hibrid, állati és emberi jegyeket is magán viselő nőalak (többnyire egy nő és egy kígyó vagy sárkány keveréke), Arlette Bouloumie szerint a Hésziodosz *Theogóniájában* leírt Ekhidnára hasonlít.²⁸ A kígyóhoz az antikvitásban pozitív képzetek kötődtek (a kígyó az általa védett közösségre jólétét hozott²⁹), a kereszténységben viszont az Évát bűnbe vivő sátánal azonosult, Meluzina pedig Lilith rokona lett. A középkori ábrázolásokon Meluzina egy nőalak és egy kígyó vagy egy szárnyas sárkány keveréke.³⁰

Meluzina történetének számtalan változata van, a magvuk azonban hasonló: a tündér jólétet hoz és bőséges gyerekáldást a vele házasságra lépő férfinak, ugyanakkor valamiféle pogány titok lengi körül, valamilyen tiltás kötődik hozzá (pl. a férj sose láthatja meztelenül vagy átváltozott alakjában), s amint a férfi vagy a család más tagja megszegi a tilalmat, Meluzina örökre eltávozik, otthagynva gyerekeit és családját. Lesznait a történetben egyrészt a férfi–nő kapcsolat energikussága, a nő különleges képességei, kulcsszerepe és kezdeményező-készsége ragadta meg, másrészt az anya–gyermek viszony ereje, az anyát a gyermekneveléstől másfelé ragadó vágyak, a családért vállalt felelősség, illetve annak megszegése.

²² Szabadi, *i. m.*, 95.

²³ Török, *Formába kerekedett világ, i. m.*, 53., 65., 100.

²⁴ Emmanuel Le Roy Ladurie – Jacques Le Goff, *Méline maternelle et défricheuse*, *Annales. Économies, Sociétés, Civilisations*, 26 (1971/3), 596–597.

²⁵ Jacques Le Goff, *Középkori hősök és csodák*, ford. Lőrinszky Ildikó, Budapest, Európa, 2012, 169.

²⁶ Béatrice Dumiche, *Das Volksbuch als Mittel der Vulgarisierung und des Kulturtransfers am Beispiel von Melusine* = Dieter Breuer – Gábor Tüskés (Hrsg.), *Fortunatus, Melusine, Genovefa. Internationale Erzählstoffe in der deutschen und ungarischen Literatur der Frühen Neuzeit*, Bern, Peter Lang, 2010, 220.

²⁷ Dumiche, *i. m.*, 222.

²⁸ Arlette Bouloumie, *Introduction* = Arlette Bouloumie – Henri Béhar (ed.), *Méline moderne et contemporaine*, *L'Age d'Homme*, 2001, 9.

²⁹ Uo. 10.

³⁰ Françoise Clier-Colombani, *Méline: images d'une fée serpente au moyen âge dans les manuscrits illustrés du XVe siècle du Roman de Méline* = Bouloumie – Béhar (ed.), *i. m.*, 21–34.

Meluzina alakváltozatai Lesznainál és Balázs Bélánál

Meluzina alakjával Lesznai naplójegyzeteiben, mesevázlataiban, regényében és verseiben is találkozhatunk.³¹ Szilágyi Judit Lesznai két Meluzina-meséjének vázlatát közli az *Idődíszítés* című kötetben.³² A *Meluzina három útja* címűben Meluzina egy fatündér, aki a király felesége lesz. Mivel a királynak nem sikerül betartania a szavát, Meluzina háromszor kényszerül elszakadni tőle. Első alkalommal az Meluzina kérése, hogy a király sose vegye le róla a szemét, amíg ő ébren van. Meluzina sokat alszik, ezért eleinte sikerül teljesíteni a kérést, de mikor a felesége vajúdik, „a király nem tudja nézni kínját, elfordul”,³³ Meluzina pedig kiröpül az ablakon. Másodszor az a tündér kérése, hogy a király soha ne bántsa a rokonát: ezt a tilalmat a király azzal szegi meg, hogy kivág egy juharfát. Harmadszorra azt ígéri a király, hogy mindig megérti a feleségét, ám minden igyekezete ellenére félreérti, amit a más alapokon gondolkodó Meluzina mond. Meluzina ismét fa lesz, de emberi vér folyik benne, a lombja is piros. Később újra visszatér a királyhoz, mert szív nőtt a fa törzsében, s a fatündér nem fér be. Nem tud sem a természetbe visszailleszkedni, sem emberré válni: „törzse, feje asszony, karjai ágak, lábai gyökerek, nem tud élni”.³⁴ A mesevázlat végén „Meluzina gyökerei elszakadnak, és emberré válik”.³⁵ A másik Meluzináról szóló mese tervezetében Meluzina egy virító almafa, aki egy mesemondó felesége lesz. A mesemondó meséivel akarja megváltani a világot, Meluzina nem tudja otthon tartani, s visszaváltozik almafává. A mese a vázlat szerint Meluzina mennybenövésével vagy a mennyek országába belehervadásával végződik. Ha a mesemondó „megtanulja elmondani a harmadik mesét, egyesül a két világ, a meglévő és a mennyei”.³⁶

Naplójegyzeteiben Lesznai gyakran utal a művészettel megragadható Meluzina-világra,³⁷ melyben benne van a gyerekkor aszexuális, játékos korszaka is, mely elkíséri a felnőttet „a lélekúton”.³⁸ A fákkal és a tárgyakkal való érintkezést nevezi az emberi kapcsolatokkal ellentétben Meluzina-viszonyoknak.³⁹ Meluzina a lombokban lakik, ezért télen nehezebb rátalálni: „Meluzina lelke mintha kiköltöznék belőlem a lombbal – lomb keléséig.”⁴⁰ A Meluzina-világ mint egy mesehóst, kiküldi őt szerencsét próbálni az „embervilágba”.⁴¹ Másrészt a „Meluzinának útja, a szépség útja”,⁴² sem jó, sem rossz, nincsenek etikai dimenziói.⁴³ Másutt Lesznai azt írja, „csak így, csak Meluzina-csuda által tudunk jók lenni”,⁴⁴ eszerint a Meluzinával való azo-

³¹ Meluzina ornamentális alak, a Lesznai-skickekben is megjelenik. Szilágyi–Török (szerk.), *Lesznai Anna. Morzsái az eltörött világkalácsnak, i. m.*, 50–51. Vö. Lesznai, *Sorsával tetováltan önmaga, i. m.*, 183.

³² Lesznai, *Idődíszítés, i. m.*, 101–105.

³³ Lesznai, *Idődíszítés, i. m.*, 101.

³⁴ Lesznai, *Idődíszítés, i. m.*, 102.

³⁵ Lesznai, *Idődíszítés, i. m.*, 102.

³⁶ Lesznai, *Idődíszítés, i. m.*, 105.

³⁷ Lesznai, *Sorsával tetováltan önmaga, i. m.*, 168.

³⁸ Lesznai, *Sorsával tetováltan önmaga, i. m.*, 181.

³⁹ Lesznai, *Sorsával tetováltan önmaga, i. m.*, 234.

⁴⁰ Lesznai, *Sorsával tetováltan önmaga, i. m.*, 239.

⁴¹ Lesznai, *Sorsával tetováltan önmaga, i. m.*, 234.

⁴² Lesznai, *Sorsával tetováltan önmaga, i. m.*, 198.

⁴³ „Valahogy a táj Meluzina-világ: a rossz és a jó között.” Lesznai, *Sorsával tetováltan önmaga, i. m.*, 233.

⁴⁴ Lesznai, *Sorsával tetováltan önmaga, i. m.*, 234.

nosulás mégis teremthet etikai értékeket. Tulajdonképpen a Meluzina-lét dilemmája is ebből az etikai problémából fakad: „Soká lélekké váltotttnak szerettem hinni Meluzinát – magamat –, de érzem, nem vagyok etikai-keresztény lény.”⁴⁵ Meluzina köztessége „földi énünk és az ideális rendeltetésünknek megfelelő, megváltott énünk közti szakadék jelzésére szolgál”.⁴⁶

A *Kezdetben volt a kert* című regénynek a liszikai kertbe visszavágyódó, művészi öntudatát és családi viszonyait nehezen összeegyeztető, a köztesség és idegenség érzésétől szenvedő női főszereplője, Berkovics Lizó is Meluzina-szerű. „Tőlem is el akar szakadni, Lizó? Már mi sem adhatunk semmit egymásnak? Meluzina visszatér a mesebeli erdőbe?” – kérdezi a regényben Lizótól Faludi Ákos.⁴⁷ Lizó tudja, hogy csak az erdőben érezhetné boldognak magát, de nem egyértelmű, hogy megtalálja-e, s az erdő visszafogadja-e: „Úgy van, keresem az erdőt.”⁴⁸ A kertjétől is, szerelmétől is elszakadt Lizó csak képzeletben, a mese segítségével kerülhet vissza madáralakban Meluzina ősközegébe: „A jól ismert mágikus biztatással párnája alá nyúlt, hátha ott leli az idők kulcsát. Fordult a zár, és egy nagy kertben találta magát, mély kerek tó partján. [...] Háromszor megrázkódott, és felöltötte a bokor alá rejtett tollruháját...”⁴⁹

Balázs Béla *Lehetetlen emberek* című regényében is felbukkan egy Meluzina-alak, mely szintén Lesznaira vonatkoztatható. A regény egyik szereplője, Ránky Aliz, akárcsak Lesznai Anna, költő és festő, s „költeményeiben Meluzinának nevezte magát: a mesetündérnek, aki csak látogatóba jelenik meg az emberek ésszerű szűk világában”.⁵⁰ Aliz az Ondova partján, Liszkán lakik kastélyában, melynek kertje Meluzina varázskertje.⁵¹ Mikor Aliz a barátnőjét a fehér görög oszlopok között fogadja mezítláb, olyan, mint egy „óriás pogány istennő”.⁵² A *Kezdetben volt a kert* regényhőisére, Berkovics Lizóra sok tekintetben hasonlító Ránky Alizban, mint Meluzinában, van valami növényyszerű, nem tud elszakadni gyökereitől: „Az ember ott van otthon, ahonnan útja kiindul [...]. Én itt vagyok otthon. Liszkán. Időnként elnövök innen, idegen karokba. De a gyökér nem enged el.”⁵³ Férjét, Csermák Kornélt elhagyva visszatért kertjébe: „Isten veled, Kornél! Köszönöm a vágyat és a kint. De Meluzinát visszahívják. Szegény Meluzinát, aki nem tud szeretni.”⁵⁴

Balázs Béla a naplójában is utal a Lesznai-Meluzina párhuzamra. Felidézi egy beszélgetésüket, mely szerint Lesznai Anna úgy érezte, mindaddig Meluzina volt, míg Gergely Tibort meg nem ismerte, ez a kapcsolat váltotta meg a bolyongásra ítélt Meluzinát: „Máli is feljött Bécsbe, legújabb kedvesével, a kis Gergellyel. Gyönyörű dolgokat mond erről a szerelméről. [...] Most kapott halhatatlan lelket, most lett keresztény, most ébredt rá lelkére, és megszűnt

⁴⁵ Lesznai, *Sorsával tetováltan önmaga*, i. m., 270.

⁴⁶ Szilágyi-Török (szerk.), *Lesznai Anna. Morzsái az eltörött világkalácsnak*, i. m., 50.

⁴⁷ Lesznai, *Kezdetben volt a kert*, II., i. m., 450.

⁴⁸ Uo. 450.

⁴⁹ Lesznai, *Kezdetben volt a kert*, i. m., 452–453.

⁵⁰ Balázs Béla, *Lehetetlen emberek*, Budapest, Szépirodalmi, 1965, 264.

⁵¹ „A liszikai kert! Gyermekkorának kertje, a szegény Meluzina hatalmas varázskertje!” Balázs, *Lehetetlen emberek*, i. m., 266.

⁵² Balázs, *Lehetetlen emberek*, i. m., 266.

⁵³ Balázs, *Lehetetlen emberek*, i. m., 269.

⁵⁴ Balázs, *Lehetetlen emberek*, i. m., 287.

Meluzina lenni.”⁵⁵ A naplóbejegyzés szerint Lesznai négy csodáról beszélt, ami életében történt vele: 1. „megértette a fűvet, a fát és az eget kint a mezőn”, 2. „anya lett”, 3. „megértette, hogy érző teste van”, 4. megismerte „a kis »Gergőczben« a jószágot és a szeretetet”.⁵⁶ Balázs kételkedik benne, hogy ez a szerelem hosszan fog tartani: „Szép, nagy költeményed ez neked, Máli – mondom –, de nem hiszem, hogy megállsz őmellette, mert kevés és kicsi neked.”⁵⁷ Lesznai erre elkeseredetten válaszol: „Akkor kurva vagyok, és nem tudok igazán szeretni, és akkor nekimegyek a Dunának«. [...] »Akkor átkozott Meluzina maradok, aki pedig kevesebb, mint ember.«,⁵⁸ Mint utólag kiderült, a kételkedés megalapozatlan volt, Lesznai Anna ezt követően haláláig együtt volt Gergely Tiborral, s a hagyatékát is harmadik férje gazdolta.

Gyökér és szárnyalás a Meluzina-versekben

A Meluzina-versek a költőnő *Eltévedt litániák* című, harmadik kötetében kerekedtek ciklusá,⁵⁹ s Lesznai az előző két kötet, a *Hazajáró versek*⁶⁰ és az *Édenkert*⁶¹ egy-egy darabját is a ciklusba illesztette,⁶² az eredetileg *Másfajta szívemről* című verset utólag igazítva a Meluzina-narratívához.⁶³ Lesznai több korábbi, Meluzinára konkrétan nem utaló verse is rokonítható a Meluzina-versekkel, főleg a válására, asszonyi nyugtalanságára, helykeresésére vonatkozók, pl. a *Hiába* című, melyben a válásáról mint vándorlásról és hazatérésről beszél: „Elküldtem magam vándorútra / S hogy megint váljak, visszatértem! / [...] Álmos lelkeket törtem, tép-tem – / Reszkettem, hogy felém fehérlett / Híves háza a bűvös múltnak.”⁶⁴

Vezér Erzsébet szerint Meluzina Lesznai „legtalálhatóbb önimitációja”,⁶⁵ s a hontalanságból, a nagyvárosban érzett gyökértelenségből eredeztethető. Meluzina képe Lesznai költészetében folyamatosan árnyalódik, a költőnő életrajzának egyes állomásaihoz is köthetően. A zsidó földbirtokos családból származó, vidékről Budapestre került költőnő metaforáit, világlátását meghatározta a falunak, a vidéki kastélynak, illetve a kastély kertjének attribútumai. Meluzina egyik jegye, a bőség párhuzamba hozható a család anyagi helyzetével. A család, a gyerekek elhagyása is életrajzi motívumokat hordoz: utalás egyrészt első, még a gyerek megszületése előtt felbomló házasságára, a fiatal, elvált nő művészi karrierjére (mely bizonyos szempontból a gyerek cserbenhagyása, az anyai teendők elhanyagolása), másrészt a baloldali gondolkodóval, Jászi Oszkárral kötött második házasságának kudarcára.⁶⁶

Lesznai versciklusában, akárcsak a mesevázlatokban, Meluzina nem sárkány, hanem mádár képében röpül el a családjától. A tollruha felöltésének leírása Ovidius *Metamor-*

⁵⁵ Balázs Béla, *Napló 1914–1922*, 2. kötet, Budapest, Magvető, 1982, 362.

⁵⁶ Uo. 362.

⁵⁷ Uo. 362–363.

⁵⁸ Balázs, *Napló*, i. m., 363.

⁵⁹ Lesznai Anna, *Eltévedt litániák*, Bécs, Libelli-Verlag, 1922, 39–54.

⁶⁰ Lesznai Anna, *Hazajáró versek*, Budapest, A „Nyugat” Kiadása, 1909.

⁶¹ Lesznai Anna, *Édenkert*, Gyoma, Kner Izidor Kiadása, 1918.

⁶² Az átvételt a kötet tartalomjegyzékében is jelzi: Meluzina szívéből (a „Hazajáró Versek” kötetből), Meluzina dalol (az „Édenkert” kötetből).

⁶³ Vezér Erzsébet, *Lesznai Anna élete*, Budapest, Kossuth, 1979, 90.

⁶⁴ Lesznai, *Hazajáró versek*, i. m., 16.

⁶⁵ Vezér, *Lesznai Anna élete*, i. m., 58.

⁶⁶ Borgos-Szilágyi, *Nőírók és írónők*, i. m., 94–99.

phosésének madárrá változásait idézi, a felülről, madártávlatból látott otthoni világ pedig Daidalos és Icaros felröppenését, miközben Meluzinának az emberi világból való kiszakíttatása Krisztus keresztre feszítésével is párhuzamba kerül. A *Meluzina dalol* című versben⁶⁷ Meluzinának a hétfiókos szekrénybe rejtett tollruhája feléled, a szekrény zára elpattan, s a tollruha kilibben belőle. Meluzina a kitáruló ablakon elrepül, s két karja szálló feszületté válik. Meluzinában nemcsak az ember és a tündér, hanem a legyökerezettség és a minden kötelektől elszakadó, madárként szárnyaló felszabadultság is ellentétbe kerül. „Gyökérrel fogódzunk, [...] Mint a földnek fáí” – mondja Meluzina, aki azért nem marad az emberek hajlékában, mert azoknak „gyökértelen testük”. Madárként ugyanakkor a földtől elrugaszkodva, csupán felülről nézi a legyökerezett, „nagy eleven erdő”-t.

A *Megtérő Meluzina* című versben⁶⁸ a hősínű tollruha vértől piroslik: a vér a szenvedés jele, de a testi szenvedélyé is. Meluzina „útja hiába volt”, hiába próbált madárként a magasba szállni, vagyis az isteni magaslatokba visszatalálni, lehúzza őt a mélység. A felröppenés ugyanakkor a felszínesség felé haladással egyenlő („felszínre szállni kár”), s a vers beszélője arra biztatja a „borús madarat”, hogy saját mélyébe bukjon vissza, ahol a „mély vigasz derűje” fogja várni.

Lesznai verseiben Meluzina gyakran hozható a széllel összefüggésbe. Ez valószínűleg a szláv folklór hatása, a szlovákban a *meluzína* közszóként forgószélet jelent,⁶⁹ a szél süvítésébe a családja elveszítése miatt kesergő Meluzina sírását hallhatjuk bele. Az *Idegen testvéréhez szól Meluzina* című versben⁷⁰ a tündér volt párját, az egyszerre idegennek és testvérnek is tartott embert szólítja meg. Meluzina hangsúlyozza, hogy az ő szeme vak az emberi dolgokra és az ő füle süket az emberi hangokra, hallja viszont „a fű növést lesznai dombon”, és látja a jövőt, a fák „meztelen” karjaira majd ránövő „kelyheket”. Nemcsak az érzékszervei működnek máshogy, hanem az érzelmeit is másképp nyilvánítja ki: ezért nem értheti, miért sír az ember, s nem sírhat együtt vele, azt viszont sejtí, hogy „mért sír a harmat”, s mért sóhajt a bozót, melyen sebet ejtett a szél. „Lehelletem a léggel elvegyül” – mondja a kedvesétől elszakadó, ugyanakkor önmagához, önmaga testiségéhez visszataláló Meluzina („De dobbanó test vagyok önmagamnak”). A szél motívuma a vers különböző pontjain felbukkan, jelzője egy alkalommal a „veszejtő”, máskor a „rejtő”: a szél tehát egyszerre pusztít is, elveszejt, ugyanakkor elrejt, védelmez. A két ellentétes jelző két ellentétes nézőpontot takar: a szél az ember számára „veszejtő” (a vers szerint a kedvesnek Meluzina felé irányuló nyílát téríti el), Meluzina számára viszont „rejtő”. Az utolsó versszakban említett hűvös ősz a kapcsolat elhídegülésének, a „zűrös szók”-nak, vagyis a vitáknak és a „letarolt mezők”-nek az időszaka, de a süvöltő szélben ekkor hallható a leginkább a kedveséhez visszavágyó, de soha vissza nem térő Meluzina sírása is.

Meluzina erősen kötődik gyerekeihez, akik az ő tündéri nyugtalanságából is örökölték valamit, mégis el kell szakadnia tőlük, hogy visszaolvadhasson a természetbe. A *Bolyongó Meluzina* című vers⁷¹ hősnője lihegve tér vissza az erdőhöz („erdő, tehozzád lihegve térek!”), már szinte érzi, hogy teste sudár fatörzsként mered az ég felé, s rügyre várnak az ujjai, mikor rá

⁶⁷ Lesznai, *Eltévedt litániák*, i. m., 42–44.

⁶⁸ Lesznai, *Eltévedt litániák*, i. m., 53–54.

⁶⁹ Kačala, Ján (red.), *Krátky slovník slovenského jazyka*, Bratislava, Veda, 1989, 197.

⁷⁰ Lesznai, *Eltévedt litániák*, i. m., 45–47.

⁷¹ Lesznai, *Eltévedt litániák*, i. m., 48–49.

kell ébrednie, hogy „nincs hazatérés”, elűzte őt az erdő. „Nem állhatsz többé egy sorban a tiszta jegenyesorral” – hangzik az ítélet, mert „embert öleltél”. A *τελεία* fázisából tehát nincs visszatérés a *παῖς*-hoz, az elveszített tisztaság nem nyerhető vissza, ugyanakkor a beteljesülés is csak időleges, Meluzinából „magányos, bolygó, lelkes lidérc” lesz, a *χῆρα*-hoz hasonlóan megfosztva eddigi örömétől. Hitvesi és anyai fájdalomában leginkább a lánya elvesztése miatt kesergő Démétérre emlékeztet. Ez a párhuzam Meluzina madáralakjával is összhangban van, hiszen a homéroszi himnusz szerint az elrabolt Perszeophoné kiáltását meghalló Démétér is úgy sietett el lányát keresni, mint a madár (*σεῦατο δ' ὦστ' οἰωνός*⁷²).

A madárként felszálló Meluzina az alatta elterülő vidéket Földanyának látja: a szülőföld („eredetünk földjén”⁷³) dombjai „csecsformájú”-ak. A Földanya képe metaforikusan Lesznai más verseiben is felbukkan. A *Kert* című versben is „csecsforma domb”-ról és a föld áldott kebléről beszél,⁷⁴ a *Dolgok öröme*-ben a föld kebles halmairól.⁷⁵ Az *Egyszerű dalban* az illatos föld simítása a női test simogatásával ér fel, s asszony módjára a föld is „viselős”.⁷⁶ A *Hazavágyás* című versben „a föld zöld csípeje reszket”.⁷⁷ A *Miatyánk* című terjedelmes versciklusban, mely „az imádság minden mondatát egy-egy versben oldja könyörgéssé, panasszá, hitté, lázadásá”,⁷⁸ megfordul a perspektíva: a föld hatalmas, tehetetlen óriáscsecsemő lesz, aki egyszerre „bölcső és kisedd”.⁷⁹ A vers narrátora asszonytársait hívja, hogy segítsenek ápolni ezt a gondjaira bízott csecsemőt, a föld ugyanis szomjas, és meddő fölötte a menny („Csecsemő jajját ki csucsugassa tejével?”⁸⁰). Az asszonyi feladat erőt ad, ugyanakkor a vágyaknak is kellő igazolást, a kozmikussá nőtt elvárások azonban nagymérvű asszonyi összefogást kívánnak.

Lesznai a szubjektivitást a szereplőre segítségével tompítja: nála az élet erőt igénylő, asszonyi feladat, versei központi alakját az anyaföld nevelte óriáslánnyá, s miután ő is anya lett, a föld is az ő gondoskodására szorul. Nincs átjárás ugyan a lány és az anya közt, az anya nem kaphatja vissza leányi ártatlanságát, de a szerepek olykor megcserélhetők. Az elveszített lányóság a kirekesztettség, az otthontalanság érzésével rokon. Meluzina, akit nem fogad vissza a természet, társától is, gyerekeitől is elszakad, a megfosztottság állapotában a görög istennők özvegyi alakjához válik hasonlóvá, a megoldás azonban nem a mitológiai séma, hanem a keresztény üdvtörténet szerint alakul. A *Meluzina alázatos imája* című versben Meluzina a Grált szolgálni akaró, bűneit megbánó Kundryval kerül párhuzamba: „Isten, tudom: / Emberi sors példás Grál-serlegébe / Sohasem öntöd életem borát”.⁸¹ Lesznai Meluzinája azért is kirekesztett, mert az Ember Fia, akit Isten a földre küldött, nem őt szólította meg, neki nincs halhatatlan lelke. Mégis Isten ujjai nyomát hordja, „mint hús anyag cserepesnek kezét”. A ciklust záró *Megtérő Meluzina* című vers végén a „borús madár” mégis úgy bukik el, mintha bukása egyben megváltás volna: az ár, amelybe elmerül, a végtelen mennyet tükrözi.

⁷² Homérosi himnuszok, 1941, i. m., 104.

⁷³ Lesznai, *Eltévedt litániák*, i. m., 43.

⁷⁴ Lesznai Anna, *Dolgok öröme*, Budapest, Szépirodalmi, 1985, 47.

⁷⁵ Lesznai, *Dolgok öröme*, i. m., 55.

⁷⁶ Lesznai, *Dolgok öröme*, i. m., 35.

⁷⁷ Lesznai, *Dolgok öröme*, i. m., 42.

⁷⁸ Vezér Erzsébet, *Lesznai Anna költői világa* = Lesznai, *Dolgok öröme*, i. m., 199.

⁷⁹ Lesznai, *Dolgok öröme*, i. m., 99.

⁸⁰ Uo. 99.

⁸¹ Lesznai, *Eltévedt litániák*, i. m., 50–52.